

A MOGYORÓDI CSATA

Emléke felidézésének az ad időszerűséget, hogy 900 évvel ezelőtt, pontosan 1074. március 14-én zajlott le. Az évszázadok homályából felmerülő nagyszabású lovas mérkőzés valójában Mogyoród történelmi születésnapja volt, amivel időrendben messze megelőzte a szomszédos településeket; így Gödöllőt, Csömört, amelyről 1335-ből, Kerepest, amelyről 1148-ból és Szadát, amelyről 1350-ből maradtak fenn az első írásos emlékek. Főtről ugyancsak a XIII. századból származik az első feljegyzés, amely szerint a település a Rátót-nemzetség birtokához tartozott. (1)

Maga a csata jelentőségében több volt, mint egyszerű történelmi epizód a trón körüli viszályban, de több volt a tankönyvekben legtöbbször említett testvérharcnál is. Mielőtt azonban előzményeit, belső és külső okait közelebbről vizsgálónk, idézzük fel emlékezetünkben a csata szereplőit, a seregek felvonulását, a csatarend felállítását és az ütközet lefolyását. Kalauzunk — néhány történelmi értékelésen kívül — elsősorban a Képes Krónika, melynek szerzője Nagy Lajos korában csaknem 300 év távolságából foglalta össze az idevonatkozó eseményeket. (2)

A csata rövid leírása. Szereplői: Salamon magyar király, I. András későn született fia. Már e tény magában is komoly zavart okozott a trónöröklés rendjében. A csata évében 22 éves fiatalember volt; egyéniségét tekintve hatalmára féltékeny és erősen befolyásolható. Mellette két ispánja, Vid és Ernyey, a tanácsadó és a vezér szerepében. Vid a Dráva-Száva közti határispánság élén állt, (3) és lovas dandára elsősorban a bácsiakból toborzódott. Személyében a krónikából a cselszövő, hatalomra törő udvaronc ellenszenves alakja rajzolódik elénk, aki úgy tudott hatni fiatal királyára, mint „mester a tanítványára”. Ernyey ispán az Ákos-nemzetség tagja volt, melynek szállásbirtoka — a honfoglalás után — Mogyoródtól keletre terült el. (4) Tiszta szándékú, becsületes magyar; ellenzi a testvérharcot és hú marad mindenkorai koronás királyához, sokszor a felismert igazság ellenére. Ebben van egyéniségének tragikumuma. Különben mindhárom szereplő tragikus sorsú; Salamon koronát, országot vesz a mogyoródi csatában, két ispánja pedig életével fizet.

Salamonnal szemben állt két unokabátyja, Géza és László herceg, I. Béla fiai, továbbá sógoruk Ottó, morva fejedelem. A hercegek ez idő tájt igen népszerű hősök voltak az ország köztudatában, a kunok, besenyők, görögök ellen vívott sikeres harcok miatt (Cserhalom, 1070; Nádorfehérvár, 1071). Ez viszont nagyon is hasznos eszköznek bizonyult Vid ispán kezében Salamon féltékenységének állandó ébren tartására és a végső leszámolás előkészítésére.

A csata színhelye: Mogyoród Juhállás nevű határrészének Fót-Csömör felőli oldala volt, amely a keletre elterülő erdőség és a délre fekvő, nádassal, bokrokkal borított Rákos között lovas csata megtartására alkalmas tisztás lehetett. Ezen kívül két fontos felvonulási útvonal, a Hatvani Nagyút és a Duna balpartján húzódó Vác-Pesti útvonal közelében feküdt. (5) A szemben álló hadak valóban e két úton vonultak fel egymás ellen. Pár héttel a mogyoródi csata előtt ugyanis, 1074. február 26-án — míg László Lengyel- és Morvaországban járt katonai segítségért — Salamon a Kemeji síkon megtámadta Gézát és győzött (Bánréve környéke). A herceg maradék hadával Vác felé menekült, a győztes király pedig a Hatvani Nagyúton Pest felé tartott. Rákoson vette a hírt, hogy a hercegek és Ottó hadai Vác környékén találkoztak. Nyomban visszafordult és seregével a Mogyoród déli részén elhúzódó, lovas csata szempontjából előnyös helyzetet biztosító dombvonulatót szállta meg. A hercegek — Vác felől vonulva — Cinkota irányában vették észre a király hadának zászlóit; ezért keletnek fordultak és a dombvonulat Fót-Csömör felőli, nyugati oldalán helyezkedtek el.

Ísmerjük a szemben álló erők megközelítő nagyságát és a csatarend felállítását is. A király serege három lovasdandárból állt, melyben 30 vármegyei zászlóalj harcolt; de voltak benne német és cseh egységek is, Markvart és Szvatopluk vezetésével. A hercegek oldalán pedig 15 vármegyei zászlóalj állt (11 Felvidékről, 4 Tiszántúlról) és 2 lovasdandárt alkotott; a harmadik lovasdandárt Ottó segélyhada képezte. (6) A csatarend felállítása László herceg taktikai elgondolása szerint történt, aki felismerte és helyesen értékelte azt a veszélyt, amely bátyját fenye-

gette. Salamon ugyanis királysága legnagyobb ellenfelét Géza hercegben látta, mint legidősebb Árpád-sarjban; ezenkívül kemeji győzelme óta gyenge ellenfélnek tartotta, ezért mindenképpen vele akart leszámolni.

Ennek elhárítására László két taktikai lépést alkalmazott; egyik: Géza dandárát közrefogták oly módon, hogy a jobb szárnyon — háttal a távoli Dunának — Csömör felől Ottó segélyhada, bal szárnyon pedig, Mogyoród felől László dandára helyezkedett el. Így szükség esetén mindkét szárny segíteni tudott. Másik taktikai lépés: a hercegek ütközete előtt hadijelvényeket cseréltek. Ezzel félrevezették Salamont, aki úgy rendezte sorait, hogy Vid ispán dandára, Csömör felől, Ottó segélyhadával került szembe, középen Ernyey ispán dandára állt fel a László jelvényeit viselő Gézával szemben, míg ő maga a Géza jelvényei alatt harcoló Lászlót választotta.

A támadást Csömör felől Ottó segélyhada nyitotta meg, nyilván azzal a céllal, hogy a Rákos, illetve Pest felé való menekülés útját a király serege elől elzárják. A másik szárnyon viszont Salamon tört előre, s amikor harc közben észrevette, hogy a hadijelvények megtévesztették és valójában László ellen harcol, éles fordulattal Gézára támadt. Ezzel a veszélyes hadmozdulattal kitette magát és dandárát László oldaltámadásának, ami végleg eldöntötte a csata sorsát. A király csak nehezen tudott kimenekülni a gyűrűből, hű vitéze, Ják-nembeli Opos segítségével. A pesti rév felé már zárva volt az út, ezért Szigetfőnél (Csepel déli vége) kelt át a Dunán és Moson várába ment, ahol anyja és felesége tartózkodott.

A csatát mindkét küzdőfél életre-halálra szóló, végérvényes leszámolásnak szánta; de ilyenek készítették elő azt a háttérben évtizedek óta érvényesülő belső és külső tényezők is.

Belső tényezők a csata előzményeiben. Elsősorban a személyi természetű okokat említjük meg, amelyek szomorú örökségként maradtak Salamonra és a hercegekre egyaránt. Gondoljunk csak arra, hogy 1059-ben Béla hercegnek családjával együtt Lengyelországba kellett menekülnie testvérbátyja, I. András elől, mert helyzete, melyet krónikáink a korona és a kard között való választás csapdájával ábrázolnak, nemcsak megalázó volt számára, hanem kölcsönös bizalmatlansághoz is vezetett, és emiatt sem a maga személyét, sem családját nem érezhette biztonságban. A menekülés, otthonvesztés ténye nyilván emlékezetes maradt az ekkor 15 éves Géza és a pár évvel fiatalabb László számára. A következő évben pedig, 1060-ban, amikor Béla lengyel segítséggel támadta meg és győzte le I. Andrást, a nyolc éves Salamonnak — özvegyen maradt anyjával együtt — futnia kellett, gyermeklelkében azzal a nyomasztó emlékkel, hogy atyja halálát testvércse okozta, aki egyidejűleg meghiúsította az ő trónrajutását is. IV. Henrik német császár védelme mellett az ausztriai Melk városában találtak menedéket.

A trónvesztés élménye a bizalmatlanság és gyanakvás kiapadhatatlan forrásaként maradt meg Salamon lelkében Géza és László iránt, mert bennük az apjához hasonló sorsa előkészítőit vélte felismerni. Salamon menekülésében osztozott a hozzá hű főurak köre is; így a már említett Vid ispán és Ják-nembeli Opos, továbbá Potho nádor, Radován nádor, Tibold ispán, majd Markvart, az udvari seregek vezére. Ezek sohasem tudták sem elfelejteni, sem megbocsájtani számkivetésük éveit Béla fiainak, Gézának és Lászlónak.

I. Béla uralkodása pár év múlva — mint tudjuk — tragikus körülmények között ért véget; 1063-ban Dömösön rászakadt a mennyezet, összedült alatta a trón és sérüléseibe belehalt. IV. Henrik seregei — az említett főurakkal az élen — azonnal bevonultak az országba és fedezetük mellett Salamont még abban az évben Székesfehérvárott megkoronázták. A hercegek számára pedig személyes biztonságuk érdekében és katonai segítség reményében csak a már hagyományosnak mondható lengyel út maradt meg. Összecsapásra azonban ez alkalommal nem került sor; Dezső kalocsai püspök ugyanis Győrött, 1064. január 20-án békét szerzett a felek között, amelyet ugyanezen év húsvétján Péccsett ünnepélyesen meg is erősítettek. A megállapodás két lényeges pontja: Géza herceg elismeri Salamon királyságát; a király pedig meghagyja az ország egyharmadát a hercegek birtokában. A hercegi birtok intézménye (ducatus) ez idő tájt meglehetősen újkeletű volt; az ezredforduló után 1050-ig alakult ki, elsősorban a királyi tisztviselők kezelése alatt álló királyi birtokokból. (7) Az egy- illetve kétharmados birtokmegosztás veszélye abban volt, hogy az a hercegek javára az uralkodói hatalom megosztását is jelentette, amivel együtt járt a hercegi birtokok katonai erejével való szabad

rendelkezés. Ez adja meg magyarázatát annak, hogy a mogyoródi csatában a hercegek mellett — amint említettük — 15 vármegyei zászlóalj harcolt, a király 30 vármegyei zászlóaljával szemben; ebből viszont arra következtethetünk, hogy ez időben 45 volt a várispánságok száma. Salamon egyébként a hercegi birtokadományozást — nyugati mintára — hűbéri jellegűnek tekintette, amit bármikor vissza is vehet. De így szerepelt ez Vid ispán messzeágazó terveiben is, aki a hűbéradomány hangoztatásával nemcsak a király hatalmi féltékenységét tartotta ébren, hanem igazolni próbálta a hercegségre irányuló saját törekvéseit is. A hercegi birtokadományozás ilyen értelmezése megteremtette a bizalmatlanság légkörét; sőt 1071—74 között, a király és a hercegek kiújult viszályában, a végső leszámolás egyik tényezője lett.

A belső körülmények feltárásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a társadalmi feszültséget sem, amely a régi és az új hit követői között még mindig fennállt. A régi hit követői évtizedeken át meglepő politikai következetességgel próbálták a maguk javára kihasználni a trón körüli harcokat, mindennel szemben, ami kívülről, főleg nyugatról jön. Így Vata vezér 1046-ban — követőivel együtt — András mellett harcolt Péter ellen, akiben III. Henrik német császár hűbérését látta. Ebben egyébként az egész magyarság egyetértett vele. Fia, János pedig Béla herceget segítette I. Andrással szemben, nagyrészt az előző pogány felkelés részvevőivel, mert András fia, Salamon és III. Henrik lánya, Judit jegyességében, majd házasságában a nem kívánatos politikai függés veszélyét ismerték fel. Ebben szintén csaknem teljesen osztozott velük az akkori magyar közfelfogás.

Mégis, miben különböztek a régi és az új hit követői? Elsősorban az életforma szemléletmódjában és gyakorlati igényeiben. A régi életforma a törzsi és nemzeti szervezet társadalmi kereteihez kötődött, melynek gazdasági alapját a szállásbirtokok közös használata jelentette, elsősorban tereletgő, pásztorkodó állattenyésztéssel, könnyen mozdítható sátortelepüléssel. Ezzel szemben állt az új életforma igénye, amelynek alapját a királyi várbirtokok mintájára kialakulóban lévő, egységesen irányított egyházi és világi birtoktestek képezték; gyakorlati programjukon az erdőirtás, gyepeltetés, szántás-vetés, szőlő- és gyümölcsöstelepités, halastó- és malomlétesítés feladataival. Mindez szilárdan helyhez kötött településsel járt. A program úttörői — mint tudjuk — a nyugatról bejött szerzetesek voltak, akiknek önzetlen munkájához a császári politika szívesen hozzákapcsolta a maga hatalmi törekvéseit, aminek szétválasztásához viszont a régi életforma híveinek nem volt sem szemük, sem politikai érzékük. Egyformán elutasították mind a kettőt. Bizonyosra vehetjük, hogy a mogyoródi csata előtt hasonlóan szították a közhangulatot Salamon ellen és a hercegek mellett, mint annak idején szellemi elődeik, azaz a hátsó gondolattal, hogy a régi életforma mindkét idegenből jött veszélyét felszámolják. A hercegek azonban felismerték a nekik tulajdonított szerepet, mert hiszen László — közvetlenül a csata után — Mogyoródon, Géza pedig a következő évben (1075) Garamszentbenedeken bencéseket telepített le.

A külpolitikai kapcsolatok szerepe. E kapcsolatok elsősorban házasságkötés révén jöttek létre, és a kölcsönös érdekek szolgálatában gyakran közös katonai fellépéshez vezettek. Ilyen értelemben beszélhetünk magyar-országi kapcsolatokról, mert I. András felesége, Salamon anyja, Anasztázia Nagy Jaroszláv kievi fejedelemnek volt a lánya. Jaroszláv azt a szerepet töltötte be a kievi fejedelemség történetében, amit első királyunk a magyarságában. Mint politikai kapcsolat, számottevő katonai tényező volt András mellett a Péter elleni harcban. A mogyoródi csatát megelőző években már veszített jelentőségéből, mert ez időben Szvjatoszláv fejedelem maga is belső problémákkal küzdött, amelyek mögött IV. Henrik politikai befolyása állt.

Ugyancsak házasságkötés volt az alapja a magyar-lengyel politikai kapcsolatnak is. I. Béla felesége, a hercegek anyja, Richeza II. Micszláv lengyel fejedelemnek volt a lánya. A kapcsolat komolyabb katonai támogatást jelentett 1051 és 1052-ben, III. Henrik magyarországi hadjárata idején; majd 1060-ban, amikor Béla herceg I. Andrást támadta meg. Az 1070-es években azonban már nem lehetett lengyel segítségre számítani, mert Boleszláv a csehekkel, a császár hűbéreseivel állt harcban; sőt, számolnia kellett IV. Henrik beavatkozásával is. Ezért maradt végső megoldásnak László számára — a mogyoródi csata előestéjén — Ottó morva fejedelem katonai segítsége, ami szintén családi kapcsolatra épült, mert Ottó a hercegek testvérét, Eufémiát vette feleségül.

Ezek a kapcsolatok a magyarság szemében nem jelentettek veszélyt; de egészen más megítélés alá esett az a politikai kapcsolat — mint már említettük —, amely Salamon és Judit házassága révén keletkezett a magyar királyság és a német császárság között. Háttérben ugyanis a hűbéri függés veszélye kísértett, amelyek — a mogyoródi csatát megelőzően — már több évtizedes múltja volt. Péter ugyanis 1045-ben, aranyos lándzsa szimbolikus átadásával, hűbérül ajánlotta fel a magyar királyságot III. Henrik császárnak, aki azt elfogadta, és tőle Péter — idézve a német krónikást — „nem örökös birtokul, hanem személyes hűbérül, életfogytig való birtoklásra visszakapta”. (8) Így Péter királyságának ára az ország függetlenségének elvesztése volt. Ezután a császár elrendelte a bajor jogrend bevezetését, és a várakat német helyőrséggel töltötte meg. Ha figyelembe vesszük, hogy Csehország már 1041 óta német hűbér-állam volt, Magyarország pedig 1045-ben jutott hasonló sorsra, szinte megvalósulva láthatjuk Nagy Ottó dunai koncepcióját, amely szerint a német birodalom határa a Keleti Kárpátokig terjed.

A hűbéri gondolat kibékíthetetlen ellentétben állt a magyar birtokjogi felfogással, amely szerint a szállásbirtok a törzsek és nemzetségek tagjait a honfoglalás és leszármazás jogán illeti meg; így azt a király — főbenjáró eseteiktől eltekintve — el sem veheti és vissza sem adhatja. Még kevésbé teheti függővé a császár elfogadó és visszaajándékozó aktusától. Ezért úzték el Pétert, akinek veresége után (1046) III. Henriknek már említett fegyveres hadjáratai valójában hűbérúri jogainak érvényesítése érdekében történtek; és Vértessnél, Győrnél (1051), továbbá Pozsonynál (1052) elszenvedett vereségei csak katonailag hiúsították meg tervét, de politikai síkon nem, mert az Salamon és Judit eljegyzésében tovább élt. Ez a politikai kapcsolat eredményre vezetett 1063-ban, amikor IV. Henrik seregei Salamont trónra segítették, s attól kezdve biztos támaszként használták fel a hercegek és híveik ellen. Kétségtelen, hogy IV. Henrik ez idő tájt súlyos belső problémákkal küzdött, világi és egyházi téren egyaránt, s emiatt komoly katonai hatalmat már nem is képviselhetett. Ez azonban a magyarság szemében nem csökkentette a magyar-német kapcsolat iránti bizalmatlanságot és az ezzel járó függés veszélyérzetét. Ebben végleges megoldást csak a mogyoródi csata hozott. S hogy mennyire indokolt volt a magyarság veszélyérzete, kitűnik abból, hogy Salamon még veresége után is hűbérül ajánlotta fel az országot IV. Henriknek, évi adófizetéssel; ráadásul odaigért az ország legerősebb hat várát és mindezek biztosítására tizenkét kezeset adott. Mindez azonban már hiábavaló vállalkozás volt, mert helyzetén segíteni nem tudott.

A mogyoródi csata jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy egyrészt elhárította az akadályokat az új életforma és ezzel a belső rend megszilárdulásának útjából, másrészt végleg felszámolta a hűbéri koncepcióban jelentkező német térhódítást. A csata után trónra kerülő királyok: I. Géza, Szent László, Kálmán, II. István uralkodása alatt meggyorsult az idejét múlt törzsi szervezet felbomlásának folyamata s ezzel egyidejűleg gyorsabb üteművé vált — az új életforma keretei között — az egységes etnikum kialakulása is. Nemzetközi viszonylatban az ország gyarapodásának, tekintélyének jó híre — főleg László és Kálmán idejében — túlnőtt a határokon; kiváló személyi adottságaikban az államvezetés a nyugati kultúrközösséghez való kapcsolódást úgy oldotta meg, hogy annak két legnagyobb veszélyét, a régi életformát és a hűbéri függést el tudta hártani.

Jegyzetek: (1) B. Szabó László: Pest megye okleveles emlékei; (1002–1552), Bp. 1933, 3,44, 58, 61, 62 l. — (2) Képes Krónika, ford. Geréb László, Bp. 1959, 147 l. — Bonfinius M. Antonio: Rerum Hungaricarum Decades; ford. Geréb László, Bp. 1959, II. Liber IV. p. 68–71. — (3) Hóman–Szekfű: Magyar Történet, Bp. 1935, I. 214 l. — (4) Uo. I. 144. l. — (5) B. Szabó László: i. m. 60–61 l. — (6) Hóman–Szekfű: i. m. I. 273, 300 l. — (7) Dercsényi Dezső: Pest megye műemlékei, Bp. 1958, I. 66. l. — (8) Hóman–Szekfű: i. m. I. 249–251, 273 l.

Hol lakik? Talán az alkonyati fényben. Végtelen időkben, élő levegőben.

Wordsworth

Nyugtalan a szívünk, hogy Istenben nyugodhasson meg.

Szent Ágoston